

Opdat mensen het niet vergeten

Opgedragen aan de familie Krieker ☆

Roelie van der Hoek-Boog

OPDAT MENSEN HET NIET VERGETEN

Mijn eerste tien jaar (1935-1945)

Opdat mensen het niet vergeten

Verteld door Roelie van der Hoek-Boog (2 december 1935 - 10 juni 2019)
Opgetekend door Wil van den Berg, vrijwilliger van het Levensboekproject
van Humanitas Zuid-Drenthe, in mei 2019

Omslagfoto voor: Roelie in 1944

Foto achterkant: Roelie in 2018

Druk: Pumbo.nl

Inhoud

Inleiding	7
Mijn achtergrond	9
Eerste herinneringen 1935-1939	16
Amsterdam Eemsstraat 3 ¹ , 1939	18
Speeltuin in de Gaaspstraat	21
Uiterwaardenstraat 94 ¹ , vanaf mei 1940	23
De familie Krieker	26
Speeltuin wordt Joodse markt, november 1941	28
Chelly en Jacques getrouwd, 26 maart 1942	29
Afscheid, januari 1943	34
Oom en tante Krieker naar Sobibor	44
De oorlog loopt ten einde	48
Bevrijding	50
Geraadpleegde websites	53
Nawoord	54
Achtergrondinformatie	55

Inleiding

In 2019 werd duidelijk dat Roelie zou komen te overlijden. Ze had altijd de wens om haar herinneringen over de oorlog te vertellen want, daar was ze stellig in, dat mocht niet vergeten worden.

Zelf zei ze hierover: ‘Afwisselend met mijn man, kinderen en/of kleinkinderen ben ik naar Westerbork, naar Bergen-Belsen in Duitsland en vorig jaar nog naar Natzweiler-Struthof in Frankrijk geweest. Ik heb levendige herinneringen vanaf mijn tweede jaar en in het bijzonder aan de oorlogsperiode in de Rivierenbuurt in Amsterdam-Zuid. Wat in die tijd is gebeurd mag nooit vergeten worden. Toen ik in verwachting was zei ik: “Als het een meisje is geven we haar een Joodse naam.” Mirjam vonden we een mooie naam.’

Op dat moment startte Humanitas Zuid-Drenthe een Levensboekproject. Wil, vrijwilligster van dit project, heeft drie middagen met Roelie herinneringen opgehaald. Alles in dit boek heeft ze toen verteld. Eerst de verhalen over haar vader en moeder dan haar jeugd en vooral de herinneringen aan de oorlog in haar stukje Joods Amsterdam.

Gebeurtenissen die Roelie heeft benoemd en waar bij het uitwerken vragen over naar boven kwamen, zoals ‘Hoe zat dat precies?’, zijn nader onderzocht en uitgewerkt. De korte stukjes staan als achtergrondinformatie in blokjes schuinschrift in de tekst verweven. Langere stukken staan als eindnoten in het hoofdstuk Achtergrondinformatie achterin.

Mijn achtergrond

Mijn moeder: Hennie Bos (1905-1978)

Mijn moeder woonde met haar ouders, drie oudere zussen, twee oudere broers en een jongere broer in een keuterboerderijtje aan het Vredeveldsepad in Assen. Moeders vader, mijn opa Pieter Bos, overleed toen moeder elf jaar was en haar moeder, mijn opoe Roelfien Kobus, bleef achter met zes kinderen. Haar oudste was al getrouwd en het huis uit. Sindsdien liep opoe, als weduwe, in lange zwarte rokken. Vanaf haar elfde jaar werkte mijn moeder mee thuis en op het land bij het keuterboerderijtje. Tot haar twaalfde ging ze naar de lagere school. Van haar twaalfde tot haar veertiende hielp ze haar moeder in Kloosterveen met turf steken en turf draaien om te drogen.

Opa Pieter Bos en opoe Roelfien Kobus, omstreeks 1915

Mijn moeder was vijftien en mijn vader, Wilko, was zeventien jaar toen ze elkaar leerden kennen. Vaders oudste zus woonde in een

keuterboerderijtje aan het einde van het pad waar moeder woonde. Vaders zus had oppas nodig. Vader ging oppassen en moeder was ook gevraagd, en zo kregen ze verkering. Opoe zei: 'Zou je dat wel doen? Je bent nog zo jong.' Moeder zou het gaan uitmaken, maar heeft dat nooit gedaan. Op zaterdagavond mocht ze uit en moest om tien uur 's avonds thuis zijn. Wanneer de bioscoop in Assen uit ging was het rennen naar huis.

Boerderijtje van opa en opoe aan het Vredeveldsepad 20 te Assen

In de twintiger jaren, op haar achttiende, is ze verloofd. Ze mochten op de fiets met vakantie en ze zag voor het eerst de Zuiderzee: 'O, Wilko, kijk eens, allemaal bobbelties.'

Tot ze ging trouwen werkte ze voor twee dames, mevrouw Rabbink en juffrouw Osinga, in de stad voor vijftig cent per morgen, vijftentwintig cent voor haar moeder en vijftentwintig cent voor haarzelf om te sparen. Mevrouw Rabbink kwam met een keteltje warm water, maar van juffrouw Osinga moest ze met koud water de ramen lappen en schrobben. Ook legde juffrouw Osinga een dubbeltje onder de loper om te zien of moeder eerlijk was en om vijf voor twaalf zei juffrouw Osinga: 'Nou heb je nog mooi tijd om de aardappels te schillen.'

Mijn moeder kreeg voor speciale gelegenheden witte kousen, kalkbenen genoemd, en mijn vader vond dat zo mooi. Vader zat in de kost en moeder (toen 21 jaar) kreeg van hem een telegram: 'We kunnen trouwen.'

Mijn vader: Wilko Boog (1903-1985)

Mijn vaders vader, mijn opa Evert Boog, en vaders moeder, mijn oma Aafke Schuitema, kregen vier dochters en twee zonen, waarvan vader de jongste was. Toen vader geboren werd, waren al drie kinderen overleden. Twee zussen bleven in leven.

Trouwfoto Evert Boog en Aafke Schuitema, 23 mei 1890

Opa was anarchist en betrokken bij stakingen, waardoor hij vaak geen werk kon krijgen en ook geen huis kon huren. De dominee nam het gezin op, in ieder geval voor de kraamperiode, en zo werd vader geboren in de pastorie in Winschoten. Oma mocht geen borstvoeding geven, omdat ze leed aan tuberculose. Een vrouw, die net een dochter gekregen had en genoeg melk had voor twee, was ‘zoogmoeder’ voor vader. Haar dochter werd zo vaders ‘zoogzuster’. Hij is altijd bevriend gebleven met zijn ‘zoogzuster’. Oma overleed aan tuberculose toen vader twee en een half jaar was.

Opa hertrouwde in 1907. Deze vrouw was een zware alcoholiste en verkwanselde huisraad en gereedschap voor drank. Ze leefden gescheiden. Vader werd vooral opgevoed door zijn oudste zus. Omdat opa op de zwarte lijst stond van werkgevers in en rondom Winschoten, en om te ontkomen aan zijn alcoholistische vrouw, trok opa met de kinderen naar Assen. Zijn vrouw overleed kort daarna in Winschoten, drie jaar na zijn eerste vrouw.

Opa trouwde voor een derde keer, met zijn schoonzuster, die weduwe was. Vader kreeg nu een stiefmoeder die kinds was. Wanneer vader en opa thuis kwamen van het werk vonden ze het huis met de deuren open. Opa vroeg hem om te kijken waar moe was, terwijl opa eten ging koken. Moe was weggelopen, het bos in. Opa werkte als metselaar en ook vader begon als metselaar na de lagere school. Hij mocht van zijn stiefmoeder niet studeren. Tijdens zijn dienstitijd ging hij leren voor commies bij de douane en zo kon hij in 1927 gaan werken als douanebeambte aan de grens en gaan trouwen. Door avondstudie klom hij op en werd uiteindelijk hoofdverificateur bij de douane.

Mijn gezin van herkomst

Mijn moeder kon nog niet koken toen ze op 24 mei 1927 ging trouwen en daarmee huisvrouw werd. Opoe ging mee naar het huis van mijn ouders in Bellingwolde (Gr.) om haar te leren koken. Vader en moeder zijn 52 jaar getrouwd geweest.

Trouwfoto Wilko Boog en Hennie Bos, 24 mei 1927

In 1928 werd mijn broer Evert geboren. Toen hij nog een baby was, werd vader overgeplaatst en verhuisde het gezin naar Eersel, één van de ‘acht zaligheden’ vlakbij Eindhoven. Het was augustus en bloedheet. De huurwoning was dusdanig vervuild dat vader het huis uitmestte met een spade en moeder met een broodmes het vet afstak. Daarna konden ze het huis opnieuw behangen. Toen vader uit bed stapte sprongen op elk been wel 20 vlooiën. Vader en moeder spitten de 120 meter diepe tuin om tot een moestuin. Evert moest in het ledikant blijven en scheurde alle nieuwe behang, waar hij bij kon, van de muur. Zij waren één van de weinige niet-katholieken in het Brabantse land.

Van Eersel verhuisden ze in 1932 naar Langeveen, achter Tubbergen, naar een dienstwoning en in 1935 werd vader weer overgeplaatst en verhuisden ze naar Frankendaal 35 in Rotterdam-Zuid. Drie maanden later werd ik geboren op 2 december 1935 en daarmee was het gezin compleet.

Gezin Boog: Wilko, Evert, Hennie en Roelie in Rotterdam, 1936

Eerste herinneringen 1935-1939

Op verjaardagen genoten vrienden van vaders verhalen over zijn grenstijd (1927-1935) in het oosten en zuiden van het land, waarin hij achter smokkelaars aan zat. Ik zat altijd te luisteren. Mijn eerste herinneringen, die ik nog zo voor mij zie, zijn:

Opoe Bos lag in de slaapkamer in Assen op bed in een wit jak en ze had pikzwart haar. Ze was stervende en wilde dat ik bij haar kwam. Haar laatste dagen heb ik bij haar bed gestaan en vond dat bijzonder. [Roelfien Kobus-Bos overleed op 67-jarige leeftijd op 2 april 1938].

Weer thuis in Rotterdam vond ik een fotootje van opoe en wilde dat aan mijn moeder laten zien. Mijn moeder was boven en riep: 'Je moet beneden blijven, mama komt zo beneden.' Ik ging toch via de smalle trapkant naar boven en viel van de trap.

Een politieman, in uniform met een helm op stond in het donker onder een lantaarnpaal.

Vader zei dat 's avonds de mosselman zou komen en hij kocht een teil vol mosselen. Ik was er dol op. Vader bakte een deel van de mosselen om direct op te eten en maakte de rest van de mosselen in, in het zuur. Moeder lustte ze niet. Vader, Evert en ik smulden ervan.

Tussen de huizen door kon ik naar de bouw van De Kuip kijken.

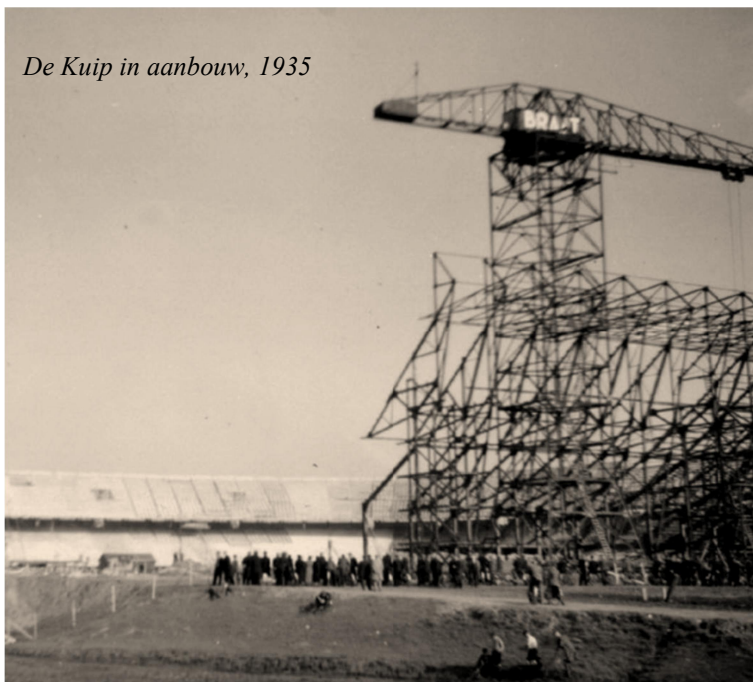

*Rotterdamse diender
Collectie Nederlandse politie Toen & Nu*

De mosselman

De Kuip in aanbouw, 1935

Amsterdam Eemsstraat 3¹, 1939

In 1939 maakte vader promotie en verhuisden we naar Amsterdam. Wij woonden aan de Eemsstraat 3, 1 hoog. Een huis met een bad. Een buurvrouw, die heet water ging halen bij de vuurstoker, nam mij mee en dan kreeg ik een handjevol katjesdrop.

Voorbeeld van een water- en vuurnering in Amsterdam, waar mensen hete kolen voor in de stoof of het strijkijzer en heet water voor een bad of de was konden halen. Op de voorgrond het ophalen van faecaliën met de beerwagen of Boldootkar, 1928. Foto: www.beeldbank.amsterdam.nl

Op een middag stond ik op straat te kijken naar een jongetje op de stoep. Zijn moeder zei tegen hem: ‘Rudy, dat meisje is boven ons komen wonen, geef haar een hand en vertel eens hoe jij heet.’ Ik zie hem nog voor me. Hij droeg een korenblauw jasje met witte knopen en een donkerblauw alpinopetje. Hij had twee zussen en een broer: Annie, Thea en Hans van de familie Moolenaar. Zij hadden de Vana

[De Vana was een keten van kruidenierswinkels] op Eemsstraat 1 op de hoek met de Uiterwaardenstraat. Op de andere hoek zat een groentezaak. Ze woonden in de Gaaspstraat.

Schuin tegenover ons zat Jamin. Jamin had mokka-ijs. De man van Jamin kwam met een vierkante bak langs de huizen en riep: 'Ijs van Jamin, daar zit paardenkracht in!'

Eemsstraat gezien vanaf de t-splitsing met de Uiterwaardenstraat. Links op de hoek zat de Vana op nummer 1. Roelie woonde daarnaast op nummer 3¹. Vanuit de uitbouw keek ze uit op de Uiterwaardenstraat. Rechts op de hoek was de groentezaak.

Speeltuin Gaaspstraat

Eemsstraat 3, met uitzicht op de Uiterwaardenstraat.

De kaart toont het deel van de Rivierenbuurt¹ waar Roelie woonde en speelde. Amstellaan, Noorder-Amstellaan. Zuider-Amstellaan en Daniël Willinkplein heten nu Vrijheidslaan, Churchilllaan, Rooseveltlaan en Victorieplein.

Bron: www.zuidelijkewandelweg.nl/archief/architectuur/religie/index.htm

Rudy en ik haalden elkaar altijd op om buiten te spelen. Bij de Amstel was land opgespoten, waar we tuintjes maakten: bedjes maken en plantjes erin zetten. Rudy vroeg me: ‘Weet je waarom je bloed zo rood is? Omdat je jam eet.’

Wanneer er ijs op de Amstel lag waren wij daar ook. Rudy volgde mij. We hebben 4 jaar met elkaar gespeeld. Zolang we in Amsterdam gebleven zijn, waren wij bevriend.

In de top 10 van de koudste winters van de twintigste eeuw staan de winters uit 1940, 1941 en 1942.

Bron: <https://wo2-hoekschewaard.nl/piershil/1940-1942-zeer-koude-winters/>

Speeltuin in de Gaaspstraat

Om de hoek in de Gaaspstraat speelde ik in de speeltuin tot de opzichter van de speeltuin mij zag en tegen me zei: ‘Vraag je moeder of je lid mag worden van de speeltuinvereniging.’ Dat mocht.

Roelie 1940

Advertentie voor pedicure, massage en hoogtezoon uit Het Joodsche Weekblad van 10 april 1942

Rond 1940 ontmoette ik Mattie Bos boven in het klimrek van de speeltuin. Daar vroeg ik: ‘Wil je mijn vriendinnetje zijn?’ Dat wilde ze. We droegen beiden een grote strik in het haar en we keken vanaf de veranda’s in elkaars huizen. Ze woonde in de Trompenburgstraat. In mijn ogen was het bij Mattie thuis heel slijk. Ze hadden een groot balkon, dat was haast een overdekte binnenkamer. Haar opa was koetsier en haar oma had witblond haar in een knotje en een brillette op. Dat was voor mij een echte oma. We hebben veel met elkaar gespeeld. Mattie ging voor haar gezondheid onder de hoogtezoon en dan ging ik mee. Haar vader speelde waldhoorn in het Concertgebouworkest. Haar moeder werkte, toen ze nog jong was, in Groningen tegenover de Martinitoren in een bontzaak met jassen en hoeden. Tot op heden zijn we bevriend gebleven. Begin mei 2019 was ze bij me op bezoek en 31 mei wordt ze 82 jaar.

Ed van Thijn, de latere burgemeester van Amsterdam, was een achterbuurjongen van mij en woonde ook in de Trompenburgstraat. In de buurt woonden meerdere bekende Nederlanders, waaronder Jan Blaaser en Lex Goudsmit.

Ik speelde ook met een meisje, Naomi Moskowitz, die met het hele gezin de oorlog heeft overleefd. Na de oorlog vond ik hun namen in het telefoonboek. Ik durfde ze niet aan te spreken en te confronteren met wat er gebeurd was.

Anneke en Neeltje Vleeschhouwer woonden met hun moeder twee portieken van ons af. Ik mocht daar altijd Sinterklaas vieren en was doodsbenuwd voor zwarte piet. Ook zij hebben de oorlog overleefd.

Boven ons woonden twee jongemannen die muziek studeerden en tuba speelden. Nadat hun beider verkering uitraakte, gingen ze nogal luidruchtig muziek spelen. Toen zei mijn vader: 'Nou moeten we verhuizen.' Op een morgen deed hij de gordijnen open en zag aan

de overkant ons nieuwe huis
te huur staan:
Uiterwaardenstraat 94¹.
Voor het eerst kregen we
een douche.

*Uiterwaardenstraat 94-94A
(v.r.n.l.), 5 november 1943*

*Dijk, J. van (Jan, 1882-1960;
fotograaf)*

*Geplaatst met toestemming
van de erfgenamen en met
dank aan het Stadsarchief
Amsterdam.*

Uiterwaardenstraat 94¹, vanaf mei 1940

Kort na de verhuizing brak de oorlog uit op 10 mei 1940. Ik herinner me dat ik 's morgens om 5 uur met mijn vader buiten stond en Duitse vliegtuigen² over zag komen. Ik was 4 jaar en had geen begrip van oorlog.

We woonden in een buurt met veel Joodse gezinnen. In de zomer van 1940 ging ik naar de fröbelschool en ik zat in een klas met bijna allemaal Joodse kinderen.

Roelie op de kleuterschool 1940, linkerrij, 3^e tafeltje van voren, het blonde meisje in het midden

Toen ik er mijn verjaardag vierde kreeg ik een doos met een mariakoekje, een paar snoepjes en een lolly, dat was een onvoorstelbare traktatie. Mijn vriendinnetje Mattie is op mijn verjaardag geweest. Zij zou in mei 4 jaar worden en was verlegen en doodsbenauwd voor mannen.

Anne Frank heeft een paar jaar eerder dan ik op dezelfde fröbelschool gezeten. Op 1 september 1941 werd het een school voor Joodse kinderen en mocht ik er niet meer naar toe.

Op een avond laat stonden mijn ouders op het balkon te kijken. Het was pikkedonker, de lampen mochten buiten niet branden. Er vlogen vliegtuigen over. In de Vechtstraat tegenover ons viel een bom. Door de luchtdruk vloog een jonge vrouw met haar bed naar buiten en kwam beneden in de tuin terecht.

Hoe ik uit bed ben gekomen, weet ik niet meer. Ik stond ineens in de kamer in mijn gebreide onderjurkje. Mijn moeder greep in de haast een prachtige groene pul van het dressoir en nam me mee naar beneden. In haar andere hand had ze een paar grijze klompjes, waar ik niet meer op kon lopen. Ik had een pop bij mij. Toen we bij de benedenburen kwamen was de tas met belangrijke papieren, die in de hal stond voor noodgevallen, boven blijven staan. Moeder zei: 'Moet je nou eens kijken wat ik meegenomen heb.'

*8 oktober 1940 - Beschadigde huizen na bominslag Vechtstraat 135-137
Collectie Stadsarchief Amsterdam: foto-afdrukken*

Op de 8e oktober 1940, kort na middernacht, om kwart over twaalf, kwamen een aantal explosieve bommen neer in 't zuidelijke deel van Amsterdam. In de Vechtstraat werden o.a. de achterkanten van de percelen nr. 135-137 volkomen weggeslagen. Zes personen vonden de dood. Eerder op de avond, omstreeks 10 uur 's avonds, waren door de Amsterdamse Luchtbeschermingsdienst een aantal Engelse vliegtuigen boven de Kerkstraat gezien. [...]

Brokstukken van de getroffen panden aan de Vechtstraat werden ten gevolge van de explosie met grote kracht weggeslingerd en beschadigden ook de achterzijden van de tegenoverliggende percelen aan de Eemsstraat. [...]

Als door een wonder was een jonge vrouw gered en zij vertelde: "Ik lag in m'n bed, maar was wakker. Plotseling hoorde ik een hevige knal. Wat er daarna gebeurde weet ik niet precies. Maar ik kwam met bed en al in de tuin terecht. De vloer van de bovenverdieping knapte af en dekte vervolgens alles toe. Toen ik uiteindelijk beseftte wat er met me gebeurd was, bleek, dat ik ongedeerd was. Dankzij de beschermende vloer boven m'n hoofd kon ik uit het bed kruipen. Mijn man, die op het ogenblik van de inslag niet in de slaapkamer was, werd omlaag geslingerd met een deel van het huis zelf. Maar ook hij bleef wonder boven wonder ongedeerd!"

Er omheen was het een grote ravage. De gehele straat was bedekt met puin en honderden glasscherven, want er was vrijwel geen ruit meer heel gebleven.[...]

Tot ver in de omtrek waren ruiten kapot als gevolg van de hevige explosies en de luchtdrukverplaatsing.

Bron: <http://geheugenvanplanzuid.nl/archief/tijdtijn/bommen.htm>

Mijn moeder durfde me in die dagen niet naar school te laten gaan vanwege de gevechtsvliegtuigen. Nog altijd schrik ik van het luchtalarm en kan ik niet tegen al die knallen met oud en nieuw. De laatste jaren brachten we oud en nieuw door bij familie op het platteland van Friesland, waar je minder last had van het knallen van vuurwerk.

De familie Krieker

In de Eemsstraat hadden we kennis gemaakt met de familie Krieker, zij woonde op nummer 23¹. De vrouw vroeg me: ‘Wil jij wel met mij een boodschap doen?’ en ik vroeg aan mijn moeder of dat mocht. Moeder keek ons na. Ze was een hele lieve vrouw en van die dag af ging ik zeker vijf keer in de week op bezoek. Al gauw noemde ik hen tante en oom Kriekra. De naam kon ik niet goed uitspreken. Omdat ik niet bij de bel kon, stond ik voor de deur en riep: ‘Tante Kriekra!’ Ik werd door hen Troeladiee genoemd.

Altijd was ik welkom. Elke vrijdag vierde ik bij hen de sabbat en zat dan bij haar op schoot. Het eten was voor mij onbekend en ik vond alles even lekker. Piccalilly heb ik voor het eerst bij hen gegeten. Na het eten gingen ze zingen. Oom Krieker was voorzanger in de synagoge. Ik ging verlegen naar de keuken de zwarte poes aaïen en dan krabde Moortje mij.

In 1941 kwam de verordening van de gele Jodenster. Toen pas had ik door dat de Kriekers Joods waren. Dat maakte voor mij geen verschil. Ik had ze lief en dat maakte uit. Hun dochter Chelly, genoemd naar Rachel, was verloofd met Jacques (Zadok) Stokvisch. Ze hebben me zoveel liefde gegeven. Vaak ging ik met hen mee naar hun familie, in mijn ogen oude mensen. Ze woonden in de Joodse Invalide op het Weesperplein.

‘Nergens kent men zo’n levendige en zorgzame instelling als de vereniging De Joodse Invalide in Amsterdam. Het lijkt wel een theater en een sociale werkplaats tegelijk. Er zijn zelfs optredens. Johnny & Jones verzorgen er revues. Violisten komen aan bed spelen. Ook niet-Joodse artiesten komen er. Het concept is uniek. Patiënten worden actief gehouden door ze te laten meewerken. Zoals met koken, de was en de administratie.’³

Bron: <https://coenraadrood.org/nl/amsterdam/ontslag-ingediend>

Het Glazen Paleis

*Gebouw van de Joodse Invalide op het Weesperplein, circa 1955
Foto Boris Kowadlo, copyright: Nederlands Fotomuseum Rotterdam*

Stagiaire in het Weesperpleinziekenhuis

Op mijn 18^e, in september 1954, werd ik stagiaire in het Weesperpleinziekenhuis, voorheen de Joodse Invalide. Pas later ontdekte ik dat ik daar als klein kind al kwam. De directeur en directrice waren Joods en hadden met een paar zusters en dokters de oorlog overleefd. Ik heb er 3 maanden stage gelopen, maar niemand gezien die ik kende. Wel werkten er veel Joodse mensen, die plat Amsterdams – met veel Jiddisch – spraken, zuster Borstrok en zuster Vrolijk. Ik vond het heerlijk en heb ervan genoten. Later werd het Slotervaartziekenhuis gebouwd om enkele verouderde ziekenhuizen te vervangen, waaronder het Weesperpleinziekenhuis⁴.

Speeltuin wordt Joodse markt, november 1941

In het clubhuis van de speeltuin aan de Gaaspstraat heb ik in 1940 het Sinterklaasfeest nog meegemaakt. Tot 1 november 1941 was ik lid. Daarna werd de speeltuin een Joodse markt.

Foto: <http://www.zuidelijkewandelweg.nl/archief/tijdtijn/joodsemarkt.htm>

Er kwam een hek omheen en Joden mochten alleen nog op de Joodse markt kopen en verkopen. Als de Joden daar hun inkopen deden was er diverse keren een overval van Duitse soldaten en werden de mensen afgevoerd naar de Hollandsche Schouwburg⁵.

Er kwam een noodspeeltuin in de Gaaspstraat, dichterbij de huizen. Af en toe hoorde ik kinderen roepen: 'Razzia!' en zag ik ze naar huis rennen. Een keer hoorde ik een jongetje roepen: 'Mama, mama!' Hij zag zijn moeder weggevoerd worden. Doodsangsten heb ik uitgestaan.

Chelly en Jacques getrouwd, 26 maart 1942

Het bericht ging dat als jonge mensen trouwden, ze niet werden weggehaald. Chelly en Jacques trouwden daarom op 26 maart 1942. Natuurlijk was ik daarbij, samen met mijn ouders. Tijdens hun trouwen was ik voor het eerst in een synagoge. Daar vond op zondagochtend de huwelijksvoltrekking (choepa) plaats. Ik had een hoedje van mijn broer op, want vrouwen droegen hoeden. De hele processie maakte op de 6,5-jarige ik een grote indruk. Chelly droeg een prachtige zachtgroene jurk. Het beroemde Joodse mannenkoor zong er onder leiding van Sam Englander [11 juni 1943 kwam het hele gezin Englander om in Sobibor]. Mensen gooiden glazen over de schouder kapot. Die middag mocht ik ook nog naar het feest bij Chelly thuis met jonge mannen en vrouwen. Ze hadden ijs, wat we nooit kregen. Ik had het schaalje leeg gelikt, had tante Krieker aan mijn moeder verteld. Chelly en Jacques woonden na hun huwelijk bij oom en tante Krieker in.

Jacques en Chelly

Uitsluitend langs
dezen weg betuigen
wij hiermede onzen
hartelijken dank voor
de belangstelling bij
onze Choepo onder-
vonden.

Jacques Stokvisch.
Chelly Stokvisch-
Krieker.
Eemsstr. 23 1. 3920

Het Joodsche Weekblad 26 juni 1942

Bron:

<https://www.joodsmonument.nl/nl/page/180310/zadok-stokvisch>

Kort na het huwelijk werd oom Krieker opgeroepen om naar Westerbork te gaan. Hij is bij mijn moeder geweest om afscheid van me te nemen. Helaas heb ik hem toen niet gezien. Met hulp van tante Krieker heb ik een briefje geschreven naar oom. Er mochten 25 woorden op. Je moest het niet wagen er meer op te zetten. Sinds de dag dat oom Krieker weg was, zag ik tante Krieker elke dag huilen.

De familie Vos, die boven de familie Krieker woonde, was vrij gekomen uit Westerbork en vertelde tante Krieker dat het met haar man goed ging. Later is de familie Vos alsnog omgebracht.

Jacob Vos

Beilen, 15 juni 1913 - Sobibor, 16 juli 1943

Bereikte de leeftijd van 30 jaar.

Beroep: analist.

Jenny Vos-Zadoks

Dordrecht, 20-05-1905 - Sobibor, 16 juli 1943

Bereikte de leeftijd van 38 jaar.

Beroep: analiste melkcontrole station

Duivendrecht, later kantoorbediende.

Een jaar daarvoor, dat herinner ik me nog goed, het was op een zaterdag tegen de Kerst, namen oom en tante Krieker me mee de stad in om boodschappen te doen met de tram. Op een gegeven moment stapten ze uit, de één aan de voorkant en de ander aan de achterkant. Ze keken naar elkaar en riepen: ‘Waar is ons kind?’ Ze beschouwden mij als hun pleegkind. De conducteur heeft me tussen de andere passagiers vandaan gehaald en me weer in de veilige handen van de Kriekers gebracht. Ik kreeg van hen nog weleens cadeautjes en heb toen een doosje met kerstballen gehad.

Toen ik zeven werd kwam tante Krieker aan de deur, ze mocht niet verder op bezoek komen. Dat was verboden [*6 juli 1942: Joden mogen niet meer bij niet-Joden op bezoek*]. Ze bracht me een dik kartonnen boek met een sprookje van Grimm. Ik vroeg: ‘Waarom komt tante Krieker niet even boven?’ ‘Dat mag niet.’ werd dan gezegd. Ik snapte dat niet.

Tante Krieker werd opgepakt bij een razzia en ook mevrouw Neuwit van de benedenverdieping. Mijn vader ging met een zus van mijn vriendje Rudy, Annie Molenaar, naar de SD (Sicherheitsdienst)⁶ in de Euterpestraat met een brief, waarschijnlijk een soort vrijbrief, van de Joodse Raad, die haar vrijstelde van transport. De volgende dag werd tante Krieker weer vrijgelaten.

Wat me bijgebleven is: ik stond thuis in de erker voor het raam en aan de overkant zag ik van rechts een, in mijn ogen, oude man die steeds harder begon te lopen tot hij voorover viel voor de winkel tegenover ons. Hij was onze groenteboer die met de groentekar aan huis kwam, niet de groenteboer van de groentezaak. Hij kreeg van de veiling altijd het minste van het minste. Van links kwam een Duitse soldaat aan die hem vanaf de voorkant omhoog tilde. Hij zag dat de man een Jodenster droeg en liet hem plompverloren weer op straat vallen. Ook dat kon ik moeilijk begrijpen. Twee Joodse vrouwen raapten hem op en brachten hem bij de groentezaak aan de overkant naar binnen.

Mijn broer kwam een keer met zijn vriendje Maupie (Maurits) thuis met allemaal granaatscherven die ze hadden gevonden. Hij had een bal aan een elastiek die hij naar beneden liet gaan. Maupie is weggevoerd en vlak voor de bevrijding, op 15 april 1945, overleden in Bergen Belsen. Ook zijn vader is overleden. Zijn moeder zijn we in Amsterdam tegengekomen toen we na de oorlog op zoek waren naar bekenden. Ze was heel bang. Ze had in de zoutmijnen van Silezië, vlakbij Auschwitz, gewerkt.

Maurits Buitekant (Maupie), Boterdiepstraat 21¹

Amsterdam, 19 januari 1928 - Bergen-Belsen, 15 april 1945

Bereikte de leeftijd van 17 jaar.

Jacob Buitekant (vader van Maupie)

Amsterdam, 31 december 1896 - Bergen-Belsen, 15 april 1945

Bereikte de leeftijd van 48 jaar. Beroep: diamantbewerker.

Rebecca Buitekant-Blitz (moeder van Maupie)

Amsterdam, 22 februari 1900, overlevende

De Nationale Jeugdstorm [een pro-Duitse organisatie] verkocht speldjes⁷ met sneeuwwitje en roodkapje uit de sprookjes van Grimm voor tien cent. Ik bleef staan en werd door mijn moeder meegetrokken.

Sneeuwwitje

Roodkapje

Bron: [https://beeldbank.40-](https://beeldbank.40-45nu.nl/index.cfm/search/detail?id=aa1f7021901511e383cd00163e3251a4&browseaction=search.results¤trow=18)

[45nu.nl/index.cfm/search/detail?id=aa1f7021901511e383cd00163e3251a4](https://beeldbank.40-45nu.nl/index.cfm/search/detail?id=aa1f7021901511e383cd00163e3251a4&browseaction=search.results¤trow=18)
&browseaction=search.results¤trow=18

Ik herinner mij een liedje over NSB'ers – leden van de Nationaal Socialistische Beweging, landverraders – die hun krant [*Volk en Vaderland*] verkochten:

*Op de hoek van de straat staat een NSB'er,
't Is geen mens, 't is geen dier, 't is een farizeeër.
Met de krant in de hand, staat hij daar te venten.
Hij verkoopt zijn Vaderland, voor twee losse centen.*

We waren op weg naar het distributiekantoor om bonnen⁸ voor levensmiddelen op te halen.

's Avonds bracht ik in het pikkedonker – omdat contact niet meer mocht – met een walkloten cape om een melkkoker vol bouillon naar tante Krieker.

Afscheid, januari 1943

Op 2 januari 1943 werd mijn vader als douanier overgeplaatst naar Groningen. Als rijksambtenaar kon dat gebeuren. De douane, waarbij hij werkte, was opgeheven en hij deed ander werk. Hij kon kiezen tussen Den Helder en Groningen. In Groningen was meer voedsel. Verhuizen vond ik heel erg. Ik raakte Rudy kwijt met wie ik vier jaar bevriend was en zou Mattie niet meer zien.

Op nieuwjaarsdag was ik met mijn ouders bij tante Krieker, Chelly en Jacques om afscheid te nemen. Ik had het er zo moeilijk mee, dat ik op 2 januari nog een keer alleen bij tante Krieker ben geweest. Ze zwaaide me na tot ze me niet meer zag en ik liep achteruit de straat uit, zwaaiend tot het niet meer kon. Ik heb verschrikkelijk veel liefde van die mensen gekregen. Als ik nies, dan hoor ik nog Chelly zeggen: 'Hand voor de mond.'

Groningen

Ik kwam op school en de hele klas keek achterom als ik sprak. Zonder het te weten sprak ik Hooghaarlemmerdijks. Binnen een week sprak ik Gronings. We gingen halve dagen naar school. De andere helft van de dag hadden de Duitsers de school nodig.

Met de familie Krieker hielden we contact en er zijn twee brieven bewaard gebleven:

A'dam 26 Jan. '43

Waarde fam. Boog.

De brief van jullie verleden week ontvangen en vonden wij het erg prettig iets van jullie te hooren, hij heeft ons gelukkig in de beste welstand bereikt. Er is in die tijd, dat jullie hier weg zijn wel heel wat gebeurd. Verleden week Woensdag is bijna de hele Eemsstraat gezuiverd, waarvan begrijpen jullie natuurlijk wel. Moeder heeft die ochtend weer heel wat meegemaakt, maar hiervoor is ze gelukkig weer gespaard gebleven.

Van Vader krijgen we ook de gebruikelijke berichten, maar enfin hij is nog hier en dat is de hoofdzaak.

Nu eens naar jullie informeeren ik zit maar steeds over ons te zwammen. Zijn jullie al heelemaal gewend en hoe maakt Roelie het? Wij missen haar heel erg vooral op zondagmorgen, voor haar wekelijksche kopje koffie, of ben je het al vergeten, maar dat zal wel niet he Troeladiee. Veel nieuws is hier anders ook niet, alles lees je wel zoo in de krant. Ik schrijf deze brief ook namens mijn Moeder, die is op het oogenblik weer wat verdrietig en heeft geen zin in schrijven, ik hoop niet dat U het haar kwalijk zal nemen. De allerbeste wenschen en nog vele groeten en voor Roelie een paar kusjes van ons.

Fam. Krieker

*Hooren we weer spoedig iets van jullie en schrijf jij dan ook Troela.
Daaag.*

Beste Fam. Boog

Ook ik wil U even een paar woorden schrijven, alhoewel er niet veel nieuws is. Het leven gaat hier zijn gewone gangetje. Zoals U ziet zijn we er gelukkig nog, er zijn hier de laatste weken weer heel wat weggehaald. Daar hebt U gelukkig in Groningen niet veel last van. U hebt niet geboft met Uw meubelenvervoer, maar nu is alles dan toch weer voor elkaar, en hoop ik maar dat jullie ze spoedig in jullie eigen huisje kunt zetten. Als het zoo doorgaat, komen wij heel gauw een kijkje bij jullie nemen, want het gaat reusachtig goed. Je hebt alleen maar de kranten noodig te lezen en dan weet je al genoeg. Nu luitjes hou ik op, met de groeten en de allerbeste wenschen voor jullie allen.

*vr. groetend
Jacques.*

*Tot spoedig weerziens
=====*

A'dam 26 Jan. '43

Waarde fam. Boog.

De brief van jullie verleden week ontvingen en vonden wij het erg prettig, iets van jullie te hooren, hy heeft ons gelukkig in de beste welstand bereikt. Er is in die tijd, dat jullie hier weg zijn meer heel wat gebeert. Veleken week vloensdag is bijna de heele Emsstraat gesniverd, waarvan begripen jullie natuurslijk wel. Moeder heeft die ochtend meer heel wat meigmaakt, maar hierover is ze gelukkig meer gespaard gebleven.

Van Vader krijgen we ook de gebruikelijke beproefden, maar enfin hij is nog hier en dat is de hoofdstaak.

Nu eens naar jullie informeeren ik zit maar steeds over ons te zwamen. Zijn jullie al heeltemaal gemend en hoe maakt Roelie het? Wij missen haar heel erg vooral op Vondagmorgen, voor haaf wekelijksche kopje koffie, of ben je het al vergeten, maar dat zal wel niet te Triladice. Veel minns is hier anders ook niet, alles lees je wel zoo in de krant. Ik schrijf deze

brief ook namens mijn moeder,
die is op het oogenblik meer wat
verdrietig en heeft geen zin in schrij-
ven, ik hoop niet dat u het had
kwaalijk zal nemen. De allerbeste
wenschen en vele groeten en voor
Roelie een paar kusjes van ons.

Jan. Stricker

Groeten we meer spoedig iets van
jullie en schrijf jij dan ook Troels.
Daaag.

Beste Fam. Booy

Ook ik wil u even een
paar woorden schrijven, alhoewel
er niet veel nieuws is. Het leven
gaat hier zijn gewone gangtje.
Zooals u ziet zijn wij er gelukkig
nog, er zijn hier meer de laatste
weken meer heel wat weggehaald.
Daar hebt u gelukkig in Groningen
niet veel last van. U hebt niet
gehoofd, met uwe meubelenvervoer, maar
nu is alles dan toch meer voor
elkaar, en hoop ik maar dat jullie
ze spoedig in jullie eigen huisje kunt
zetten. Als het zoo doorgaat, komen
wij heel gauw een kijkje bij jullie
nemen, want het gaat reusachtig goed.
U hebt alleen maar de krante
moedig te lezen, en dan weet je al
genoege. Van liefjes heb ik op, met
de groeten en de allerbeste wenschen
van jullie allen. vr. groetende
Jacques.

Dat spoedig weersien

Geachte fam. Boog.

Eindelijk eens een berichtje van ons, maar neemt U het ons niet kwalijk, want je hebt niet altijd lust tot schrijven. En dan hebben wij zooveel correspondentie voor mijn Vader, dat je wel eens uitgeput raakt.

Wij maken het gelukkig tot op heden nog goed en hoop ik dat het bij jullie hetzelfde zal zijn.

Bevalt de nieuwe woning nogal, nu dat zal wel het is toch wel weer fijner in je eigen huis te zitten. Hoe maakt Roelie het, ben je ons nog niet vergeten?

Van mijn vader krijgen we ook om de 14 dagen een brief en meneer en mevrouw Vos zijn er ook geweest, maar weer teruggekomen gelukkig en die hebben hem persoonlijk gesproken, hij maakt het erg goed naar omstandigheden tenminste en is zelfs een stuk dikker geworden. Ik denk dat die lucht daar gezonder is. Er is anders de laatste tijd heel wat gebeurd. Mijn Grootouders zijn ook weg en bijna onze heele familie. Jacques zijn Moeder ook, dus U ziet wel wij hebben heel wat meegemaakt.

Nu heeft Bas toch kans, dat hij weg moet met het oog op de bekendmaking, maar er is verder nog niet veel nieuws bekend, dus afwachten maar. Het is heel wat vinden jullie niet.

Er is hier anders van de week ook een groote ravage aangericht met dat vliegtuig dat neergeschoten is.

Het wordt hier een heele drukte in de stad. Wij hebben op het oogenblik ook inkwartiering thuis, dus onze huishouding heeft zich uitgebreid. Veel nieuws is hier verder niet, ik hoop weer gauw eens iets van jullie te hooren. Voor Roelie een paar zoenen en U apart hartelijk gegroet van ons.

*Fam. Krieker
Jacques & Chelly*

A'dam 30. 4. 43

Geachte fam. Boog.

Eindelijk eens een berichtje van ons, maar neemt te liet ons niet kwalijk, want je hebt niet altijd lust tot schrijven. En dan hebben wij zooveel correspondentie voor mijn Vader, dat je wel eens mitgeput raakt.

Wij maken het gelukkig tot op hetten nog goed en hoop ik dat het bij jullie hetzelfde zal zijn.

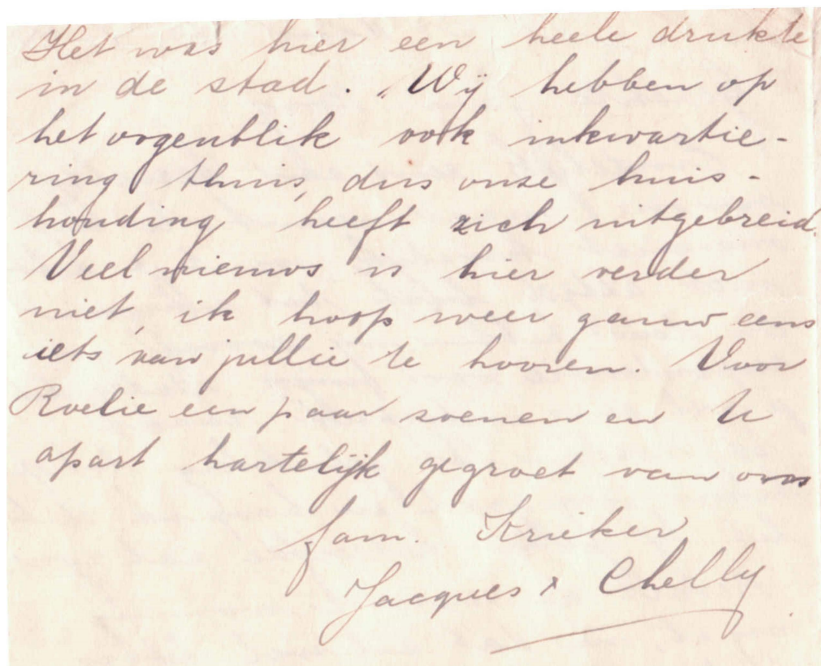
Bevalt de nieuwe woning nog al, nu dat zal wel het is toch wel weer fijner in je eigen huis te zitten. Hoe maakt Roetie het, ben je ons nog niet vergeten?

Van mijn Vader krijgen we ook om de 14 dagen een brief en mijnheer en Mevr. Vos zijn er ook geweest maar veel

teruggekomen gelukkig en die
hebben hem persoonlijk gespro-
ken, hij maakt het erg goed
naar omstandigheden verminste
en is zelfs een stuk dikker
geworden. Ik denk dat die lucht
daar gezonder is. Er is anders
de laatste tijd heel wat gebeld
mijn grootvaders zijn ook wegen
hijna naar heel familie.
Jacques zijn bloeder ook, dus ik
ziet wel wij hebben heel wat
meegemaakt.

Wij heeft ook toch kans, dat
hij meemist met het oog op de
bekendmaking, maar ver is
verder nog niet veel mensen
bekend, dus afwachten maar.
Het is heel wat vinden jullie
niet.

Er is hier anders van de
week ook een groote ravage aan-
gericht met dat vliegtuig dat
neergeschoten is.

Ghet was hier een heele drukte
in de stad. Wij hebben op
het oogenblik ook inkeuwartie-
ring thuis, dijs onze huis-
houding heeft zich uitgebreid.
Veel nieuws is hier verder
niet, ik hoop weer gauw een-
iets van jullie te hooren. Voor
Roelie een paar soemen en te
apart hartelijk gegroet van ons
fam. Krieker
Jacques & Chelly

De grootouders over wie Chelly in haar tweede brief schrijft dat ze weg zijn, zijn weggevoerd vanuit de Joodse Invalide.

Bron: <https://www.geni.com/people/Hijman-Krieker/6000000034690668255>

Samuel Krieker (vader van Hijman Krieker)

Amsterdam, 31 december 1873 - Sobibor, 9 april 1943

Bereikte de leeftijd van 69 jaar. Beroep: diamantbewerker.

Rachel Krieker-Tas (moeder van Hijman Krieker)

Amsterdam, 12 januari 1870 - Sobibor, 9 april 1943

Bereikte de leeftijd van 73 jaar.

Keetje Krieker⁹ (zusje van Hijman Krieker)

Amsterdam, 20 mei 1900 - Sobibor, 9 april 1943

Bereikte de leeftijd van 42 jaar. Beroep: verkoopster.

De meistaking

In Groningen kon moeder 's morgens geen melk krijgen voor pap. Tijdens de 1 mei-staking¹⁰ in 1943 was alles gesloten. Mensen die staakten werden opgepakt en weggevoerd. Bij moeder achter op de fiets gingen we langs het Hoendiep van Groningen naar een oom en tante in Hoogkerk voor melk. Moeder vroeg op de terugweg aan mensen: 'Staat er wat?' 'Ja, en er zijn al verscheidenen opgepakt.' 'Wat moet ik nu met de melk?' 'Drink het op.' 'Ik kan geen liter melk opdrinken en mijn dochter lust het niet.' En we gingen weer terug naar oom en tante in Hoogkerk.

Oom en tante Krieker naar Sobibor

Tante Krieker ging vrijwillig naar de Hollandsche Schouwburg met als bestemming Westerbork. Zo werd ze op dezelfde dag als haar man, op 1 juni 1943, samen met ruim drieduizend andere Joden, vanuit Westerbork naar Sobibor, vlakbij de Oekraïne, weggevoerd.

Op transport vanuit kamp Westerbork

Bron: Nationaal Archief/Collectie Spaarnestad

In Sobibor werd vrijwel iedereen direct na aankomst vergast.

Hijman Krieker

Amsterdam, 21-03-1896 - Sobibor, 04-06-1943

Bereikte de leeftijd van 47 jaar.

Beroep: diamantbewerker en later kantoorbediende.

Sophia Krieker-van Bingen

Doesburg, 25-07-1890 - Sobibor 04-06-1943

Bereikte de leeftijd van 52 jaar.

Jules Schelvis (1921-2016) heeft als enige van dit transport de oorlog overleefd¹¹ en durfde pas na zijn pensionering in 1982 zijn ervaringen op papier te zetten. Zijn vrouw is omgebracht. Hij heeft tot vlak voor zijn dood op scholen zijn verhaal verteld.

Wanneer Joden zich vrijwillig meldden om naar Westerbork te gaan, moesten ze de deuren open laten en hun meubels achterlaten. Een vrachtwagen van Abraham Puls kwam dan de woning leeghalen¹².

Verhuiswagen van Abraham Puls, fotograaf onbekend.

Foto: <http://www.zuidelijkewandelweg.nl/index.php/plan-zuid-en-de-oorlog/216-tijdgetuigen-wat-qverhuizerq-puls-niet-mee-nam>

Chelly en Jacques kwamen beiden in Auschwitz terecht. Auschwitz was naast een vernietigingskamp ook een werkkamp. Bij aankomst werden zij die konden werken tewerkgesteld. Ouderen, kinderen en vrouwen met jonge kinderen werden direct vergast. Jacques heeft in Auschwitz nog gewerkt als kleermaker.

Rachel (Chelly) Stokvisch-Krieker

Amsterdam, 1 januari 1919 - Auschwitz, 24 september 1943

Bereikte de leeftijd van 24 jaar.

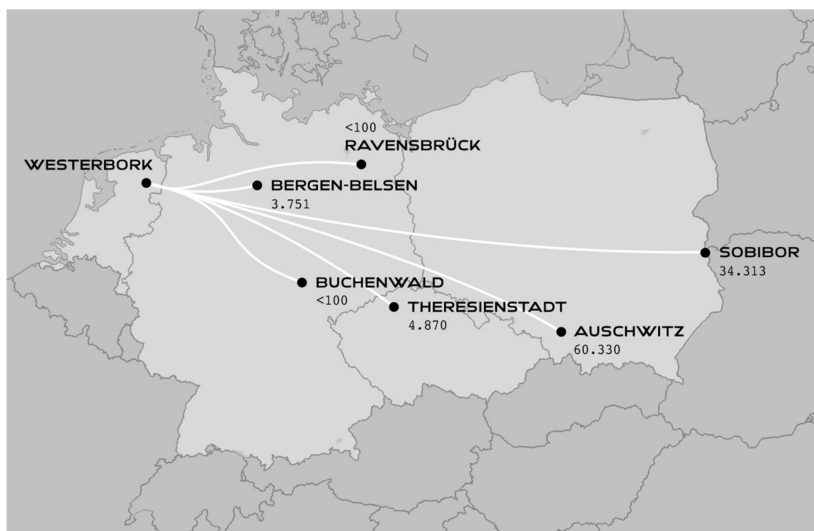
Beroep: kantoorbediende.

Zadok (Jacques) Stokvisch¹³

Amsterdam, 22 december 1913 - Auschwitz, 18 januari 1944

Bereikte de leeftijd van 30 jaar.

Beroep: kleermaker.

Aantal gedeporteerde Joden vanuit kamp Westerbork naar de kampen in het oosten.

Bron: <https://lab.nos.nl/projects/jodenster/index.html>

Roelie met vader, moeder en Evert in 1943

De oorlog loopt ten einde

Vader moest putten graven waar de Duitsers in konden staan. De mannen kregen difterie en roodvonk. Vader kreeg een ausweis zodat hij niet weg hoefde. Mijn broer uit 1928 was nog te jong en is zo de dans ontsprongen¹⁴.

Mijn broer en ik hadden schurft vanuit de ellebogen en de knieholtes. Het jeukte verschrikkelijk en we kregen er oranje zelf voor. Ik was angstig voor alles wat oranje was, want dat mocht niet.

Op het laatst van de oorlog was ik een keer op de binnenplaats van een melkfabriek. Er lagen bergen steenkool. Ik had een tas bij me en stak een paar blokken in mijn tas. Bij thuiskomst zei ik: 'Kijk eens, voor het schipperskacheltje.' Kort voor het eind van de oorlog werden gas en elektra afgesloten¹⁵. Vader had een olielampje gemaakt met slaolie. Zo was er net genoeg licht om te kunnen koken. Moeder breide, vader las voor en het was doodgriezelig. Engelsen vlogen in colonnes over Groningen naar Hamburg. Dit leidde ook overdag tot luchtgevechten boven de stad met bombardementen en neerstortende vliegtuigen. De suikerfabriek werd gebombardeerd, waarschijnlijk door de Engelsen, want er stond een Duitse bunker op het terrein. We hoorden eens in de klas een gierend geluid en moesten duiken. Er kwam een V1 of V2¹⁶ over en je wist nooit waar ze neerkwamen.

Vader was veel voor zijn werk buiten de stad. Ik was ergens buiten de deur en moeder wachtte op mij. In verband met luchtgevechten schuilde ik en wachtte tot het veiliger werd. Ik had iets gepikt en voor straf moest ik naar bed en kreeg geen peertjes. Roggemeelpap, wat ik wel kreeg, vond ik een koningsmaal. Ik heb ook schapenvlees en walvisvlees gegeten, en ik vond het allemaal lekker. Ik was een spillebeen.

In 1945 kwam Nelly uit Den Haag bij ons wonen om aan te sterken¹⁷. Ik noemde haar mijn pleegzus. Nelly was 15 jaar. Ze had een rieten mand bij zich met wit ondergoed met roestvlekken.

Moeder heeft haar geleerd sokken te breien. Nelly was heel dankbaar en we hebben contact gehouden tot haar overlijden in 2004.

Ganzevoortsingel 57, foto uit Wikipedia

Bevrijding

Ik liep met Nelly door de stad. We hoorden vreemde geluiden en ik zei: ‘Laten we naar huis gaan.’ Mijn broer kwam hijgend uit een weiland gerend en van de andere kant kwamen de Canadezen: ‘Wegwezen!’

Duitsers schoten achter strozakken vanuit de suikerfabriek en vanuit de hoge kerk over de stad heen. Ons huis lag in de vuurlinie¹⁸. De granaten vlogen over ons dak, vlak boven het bovenste dienstbodekamertje. We zaten in de keuken, ver van het raam aan de voorkant. Een kogel vloog door de ruit van de keuken, ketste af op de vitrage en ging met een bocht de kamer in. Vader kroop op handen en voeten, door de 12 meter lange gang naar de voordeur en deed heel voorzichtig een raampje open. Er stonden twee mensen in het portiek en razendsnel draaide één persoon zich om. Vader kreeg een pistool tegen zijn hoofd en riep: ‘Don’t shoot, don’t shoot!’ Ze konden van binnen zien dat de Duitsers in de toren van de Der Aa-kerk zaten en vader kreeg een echte sigaar. Toen had hij een stoel nodig, want hij werd helemaal duizelig. Hij had een dikke tong van het roken van surrogaatsigaren [sigaren gevuld met hop].

Er speelde een draaiorgel en mensen dansten. Het was feest. Iedereen ging naar buiten. Boven een dakkapel stonden Duitsers die begonnen te schieten. Eén van hen werd van het dak af geschoten en iedereen ging weer het huis in. Mijn pleegzusje rende huilend bij vader naar binnen: ‘Er ligt een dode soldaat.’

Er was drie dagen feest en de meisjes droegen een oranje strik in het haar. Ik vroeg aan mijn vriendin Eby: ‘Waarom heb jij geen oranje strik in het haar?’ Eby: ‘Mijn vader is doodgeschoten.’ Haar vader (36 jaar) was met de buurman (26 jaar) glas van de kapot geschoten ramen aan het opvegen dat op straat lag. Zij werden daarbij door sluipschutters doodgeschoten. De vrouw van de buurman was in verwachting. Eby woonde aan de overkant. Haar vader was koetsier.

Wanneer we de Canadezen aanspraken kregen we chocola. Ik voelde me weer veilig. Van een Schot kreeg ik thee met melk en daar ben ik zó ziek van geworden. Vader kwam thuis met een zakje graankorrels en toen had ik kauwgom.

'The Scottish Highlanders' en juichend Groningen!', Grote Markt, Groningen. Bron: Beeldbank WO2 – NIOD

Er kwam een Joodse man aan de deur: 'Weten jullie waar de mensen zijn gebleven die hier hebben gewoond?'

Deze mensen waren

Regina van Dam-van Wien, weduwe, 70 jaar.

Leer (Duitsland), 4 januari 1873 - Sobibor, 20 maart 1943

Schoontje Leezer, dienstmeisje, 19 jaar.

Vlagtwedde, 24 augustus 1923 - Auschwitz, 23 november 1942

Bron: <https://www.joodsmonument.nl/nl/page/52455/ganzevoortsingel-57-groningen>.

Het huis werd in 1903 gebouwd naar een ontwerp van de bouwkundige L.H.S. Breukel (1869-1932), in opdracht van de heer L. van Dam (1869-1937), een Joodse directeur van Rijkswaterstaat. Het is nu een gemeentelijk monument. We hadden een voorkamer met een alkoof, een achterkamer, een serre, een slaapkamer voor mijn ouders, een kamer voor mijn broer van 4x4 meter, een kamer voor mij, een dienstbodekamer, een tuintje, een gang van 12 meter, een keuken van 4x4 meter en een kelder onder de keuken. In 1945 zijn we verhuisd, want het huis was veel te groot.

Geraadpleegde websites

Op internet is een wereld aan informatie te vinden. Voor achtergrondinformatie is veel gebruik gemaakt van:

<https://www.joodsmonument.nl/>

Het Joods Monument is om te doorzoeken en gedenken. Bezoekers kunnen zelf het monument aanvullen door foto's en documenten te plaatsen en verhalen te schrijven. Hier kun je vinden wie waar heeft gewoond en geboorte- en sterfdata.

<http://www.zuidelijkewandelweg.nl/>

Geeft veel informatie over de oorlog in Amsterdam-Zuid.

<http://getuigenverhalen.nl/projecten/de-joodse-markt-in-de-gaaspstraat-in-amsterdam-1941-1943>

Getuigenissen en een film van de Joodse Markt.

<https://www.joodsamsterdam.nl/>

Verhalen over Joods Amsterdam.

<https://nl.wikipedia.org/>

Voor allerhande informatie.

<https://www.tracesofwar.nl/articles/1938/Anti-Joodse-maatregelen-in-Nederland-vanaf-1940.htm> en

<https://kampwesterbork.nl/jodenvervolging/tijdelijk-jodenvervolging>

Beiden geven een impressie van hoe de vervolging in de loop der tijd is opgebouwd middels achtereenvolgende maatregelen. Maatregelen werden soms in de ene plaats op een ander moment ingevoerd dan in een andere plaats, waardoor data kunnen verschillen.

De foto van de mosselman is afkomstig van

<https://nl.pinterest.com/peterschut01/vergeten-beroepen>

De foto van de Kuip in aanbouw is gemaakt door Adrianus Langejan en komt uit het Stadsarchief Rotterdam.

Nawoord

Van jongs af aan is schrijven voor mij iets magisch. Letters vormen woorden, woorden vormen zinnen en zinnen vormen verhalen. Zet het verhaal op papier en anderen kunnen er kennis van nemen. Toen Humanitas vrijwilligers zocht voor het levensboekproject wist ik meteen dat ik mee wilde doen. Als inwonster van Ruinen werd ik gekoppeld aan een deelneemster uit Ruinen: Roelie van der Hoek-Boog.

Roelie maakte indruk op mij door haar sterke wil om haar verhaal over de oorlog, zoals zij deze als 5-10-jarige heeft beleefd, kenbaar te maken. Zware pijnmedicatie bemoeilijkte het vertellen. Ze praatte zachtjes, zoekend naar woorden, soms van de hak op de tak en met toch de gedrevenheid om drie keer twee uur vol te maken. Het verhaal moest bekend worden, vanuit haar liefde voor de mensen die haar zo na stonden. Zoiets mocht nooit meer gebeuren en daarom vond ze het van belang dat wij weten dat zulke onmenselijke dingen zijn gebeurd en kunnen gebeuren.

Als basis voor het boek heb ik het verhaal gebruikt dat Sjoerd van der Hoek, kleinzoon van Roelie, had opgetekend onder de titel: ‘Oma’s verhalen’.

Roelies beide kinderen Mirjam en Harald van der Hoek hebben foto's aangeleverd, teksten nagelezen en correcties aangebracht. Hilde Makkinga, coördinator van het Levensboekproject Zuid-Drenthe, heeft de foto van de voorpagina mooier uit doen komen door contrast aan te brengen en krassen eruit te halen. Ook heeft zij de tekst kritisch gelezen.

Van ieders bijdrage heb ik graag gebruik gemaakt om zo goed mogelijk het verhaal te schrijven zoals Roelie het had bedoeld.

Wil van den Berg, Ruinen

Achtergrondinformatie

¹**De Rivierenbuurt**

Plan Zuid De Rivierenbuurt is een belangrijke buurt geworden voor Joods Amsterdam. Deze buurt was net gebouwd toen hij voor Joodse immigranten nodig was. Op 28 maart 1900 kreeg Berlage van de gemeente Amsterdam de opdracht om ten zuiden van de toenmalige stad (de stad eindigde bij De Pijp) een uitbreidingsplan te maken. Hij ontwierp hiervoor een plan, maar pas zijn tweede plan uit 1917 was de basis voor de uitbreiding. Berlage bracht structuur aan in zijn plan en hield hierbij rekening met de sociale klasse waarin mensen verkeerden.

Het gedeelte van Plan Zuid tussen de Boerenwetering en de Amstel werd bestemd voor de arbeiders en de middenklasse. Ten westen van de Boerenwetering werd voor de meer welgestelde Amsterdammers. Het gebied was grotendeels klaar in het begin van de jaren 30 van de vorige eeuw. Dat was gedurende de crisis. Dit nieuwe woongebied werd enthousiast ontvangen, maar de huren waren in de jaren van de crisis voor velen een groot probleem.

In de eerste jaren was er sprake van leegstand. Rond 1933 kwam hier een groot deel van de Joodse vluchtelingen uit Duitsland wonen. De leegstand tijdens de crisis maakte dat deze nieuwe bewoners zeer welkom waren in deze buurt. Onder hen waren ook de familie Frank en de familie Goslar. Toen de crisis verminderde vestigden zich meer en meer Joodse inwoners in deze wijk. Het betrof vooral de Joodse middenklasse. Joodse arbeiders woonden in de Jodenbuurt in het centrum van Amsterdam. Rond 1940 woonde 40% van de Amsterdamse Joden in Amsterdam-Zuid, waarvan 17.000 in de Rivierenbuurt; 13.000 van hen hebben de oorlog niet overleefd.

Bronnen:

<https://www.Joodsamsterdam.nl/rivierenbuurt-algemeen/>

[https://nl.wikipedia.org/wiki/Rivierenbuurt_\(Amsterdam\)](https://nl.wikipedia.org/wiki/Rivierenbuurt_(Amsterdam))

<http://geheugenvanplanzuid.nl/archief/tijdtijn/planzuidendejoden.htm>

² *Duitse vliegtuigen vliegen over, 10 mei 1940*

Op 10 mei 1940 was Schiphol één van de eerste doelen voor de Luftwaffe. Duitse vliegtuigen vlogen hoog over het land naar de Noordzee, wat de indruk wekte dat ze op weg waren naar Engeland. Boven zee keerden zij terug en rond vier uur 's morgens verschenen de eerste laagvliegende Duitse vliegtuigen boven Schiphol om gebouwen en vliegtuigen te bombarderen. De Nederlandse militaire toestellen stegen meteen op. De Duitse aanvalsgolven duurden twee uur en richtten veel schade aan. Het banenstelsel bleef bruikbaar.

Bron:

<https://witteweekbladnieuw-vennep.nl/lokaal/schiphol-werd-tweede-wereldoorlog-totaal-verwoest-587268>

Foto:

<https://geheugen.delpher.nl/nl/geheugen/view?coll=ngvn&identifier=SFA03%3ASFA022804053>, Spaarnestad Photo, fotograaf onbekend

³ Johnny & Jones

Affiche Johnny & Jones. Bron: Beeldbank WO2 – NIOD

De two kids and a guitar (Johnny 'Nol' Arnold Siméon van Wesel, 1918-1945, en Jones 'Max' Salomon Meyer Kannewasser, 1916-1945) waren de idolen van de late jaren dertig. Ze maakten furore met vrolijke op de Amerikaanse jazz gebaseerde liedjes. Nieuwe teksten op bestaande swingmelodietjes en ritmische grappen gezongen met een quasi-Amerikaans accent bezorgden hen een enorme populariteit. In een tijd dat er geen commentaar gegeven mocht worden op de actualiteit, konden zij met hun kolderteksten toch iets met die actualiteit doen, zoals in het lied 'Maak het donker in het donker' (1940).

'Meneer dinges weet niet wat swing is' (1938) – over een pianoleraar die tegen de jazz is – werd een hit en is te beluisteren via www.joodsamsterdam.nl/johnny-en-jones/.

Mijnheer Dinges weet niet wat swing is (1938)

*Hij weet niet wat 'n saxofoon voor 'n ding is
Omdat zijn radio kapot is
Wat voor de burens een genot is
Weet die Dinges niet wat swing of hot is*

Maak het donker in het donker (1940)

*De overheid heeft het publiek bevolen
Als het donker is dan moet het donker zijn
Dan mag geen enkel licht naar buiten schijnen
Doe verduisteringspapier voor je gordijn
Anders staan ze 's avonds aan je deur te bellen
En dan komt de luchtbescherming je vertellen
Maak het donker, maak het donker in het donker
Ook al gaan de sterren door met hun geflonker
Ik loop langs de huizenkant
Met mijn luchtbeschermingsband
De lantaren in mijn hand
Om te kijken waar iets brandt
Hou dus rekening met de verduisteringswensen
Maak het donker, reuze donker beste mensen
Het blokhoofd van het blok zeven uit wijk negen
Zag de dochter van het blokhoofd uit blok tien
Met een rood hoofd kwam hij blokhoofd negen tegen
Hij zegt hoofd, heb jij het wijkhoofd ook gezien
Ja, wij hebben het hoofd gezien van wijkhoofd tien
Van Zanten zag een meisje in het duister
Zij was slank, bevallig en toch niet dik van lijn
Hij dacht, dat is die jonkvrouw mijner dromen
Binnenkort zal zij m'n mevrouw Van Zanten zijn
In die duisternis vroeg hij haar om een kusje
Flip van Zanten zei ze, niet doen, ik ben toch je zusje
Refrein*

Ze bleven optreden totdat eind 1941 het voor Joden verboden was. In de Joodse Invalide, waar ze onderdoken, voerden ze toch nog een revue op met doktoren, verpleegsters en overig personeel. Op 29 september 1943 werden ze met hun echtgenotes opgepakt en op 9 oktober overgebracht naar doorgangskamp Westerbork.

Kampcommandant Gemmeker wilde alleen Duits op het toneel horen, wat ze niet spraken. Toch speelden ze in maart 1944 één keer in de Bunter Abend-revue. Ze traden 's avonds informeel op in het Kaffeehaus, en in en tussen de barakken. In Westerbork schreven ze swingende liedjes over de vrolijke kant van het alledaagse leven.

Overdag werkten beiden in de vliegtuigsloperij van het kamp. Voor hun sloopwerkzaamheden verlieten ze regelmatig het kamp om neergestorte vliegtuigen te bergen. Bij een vliegtuig-demontage bij Weesp maakten ze van de gelegenheid gebruik om in Amsterdam nog zes liedjes op te nemen, waaronder de Westerbork serenade, te beluisteren op: <http://www.wo2-muziek.nl/nl/Musici>. In Amsterdam boden meerdere mensen hen een onderduikadres aan. Ze weigerden. Hun vrouwen waren achtergebleven in het kamp. Niet terugkeren betekende straftransport van familieleden.

Bronnen:

<http://www.wo2-muziek.nl/nl/musici> en artiesten, wikipedia

<https://geheugenvanoost.amsterdam/page/38549/johnny-and-jones>

Westerbork-serenade (1944)

*Ik zing mijn Westerbork-serenade,
langs het spoorwegbaantje
schijnt het zilveren maantje
op de heide
Ik zing mijn Westerbork-serenade,
met eine schöne Dame
wandelen te samen
zij aan zijde.*

*En mijn hart brandt als de ketel
in het ketelhuis.
Zo had ik het nooit te pakken bij
m'n moeder thuis.
Ik zing mijn Westerbork-serenade,
tussen de barakken
kreeg ik het te pakken
op de hei.
Diese Westerbork Liebelei.*

*Zie voor de volledige versie:
https://nl.wikisource.org/wiki/Westerbork_Serenade*

Tussen de barakken kreeg ik het te pakken (1944)

*Het is hier alles even fijn in Westerborg
De korte tijd dat het nog duurt mij ook een zorg
Het is hier alles even fijn,
wat cabaret, een beetje gein
Een optimist, dat moet je zijn,
in Westerborg
Bij het 's morgens exerceren,
Kan men zich amuseren,
De zoons, de pa's, de opa's,
Gaan dan naar de appelplaats
Daar moet men maar proberen
Op klompen lopen leren
Een petje en een overall
Nu ben ik hier een S-geval
Hier is alles even..... enz.*

Bron: <https://www.joodsamsterdam.nl/johnny-en-jones/>

Op 4 september 1944 werden Johnny en Jones met hun echtgenotes gedeporteerd. De eerste halte was Theresienstadt, daarna Auschwitz en toen de Russen naderbij kwamen, werden ze van kamp naar kamp gezeuld. Via Sachsenhausen en Ohrdruf kwamen ze in maart 1945 aan in Bergen-Belsen. Door de ontberingen overleden ze kort na elkaar, Jones op 20 maart 1945 en Johnny op de dag dat Bergen-Belsen bevrijd werd, 15 april 1945.

⁴ ***De Joodse Invalide***, opgericht in 1911, was een zorginstelling voor mensen die door een lichamelijke handicap niet (meer) zelfstandig konden wonen. Patiënten werden 'mensen' genoemd, en nieuwe therapieën werden verzonnen en toegepast om hen zoveel mogelijk een zinvol bestaan te geven.

Een optreden in verzorgingshuis De Joodse Invalide met Clownstrio de drie Rivals. Collectie Beeldbank Amsterdam

Toen de Joodse Invalide in de jaren dertig voor de tweede maal uit zijn gebouw was gegroeid, werd architect J.F. Staal aangetrokken om een modern ontwerp te maken. Om geld te werven werden radiopraatjes, loterijen, revues en nog veel meer middelen ingezet. Het nieuwe gebouw, in de volksmond Het Glazen Paleis genoemd, verrees in 1936 aan het Weesperplein.

Het was in gebruik tot 1 maart 1943, toen 256 personen (verpleegden en personeel) werden gedeporteerd. Slechts enkele personen wisten te ontsnappen. Een groot deel van de gedeporteerden werd op 13 maart 1943 in Sobibor vermoord. Het leegstaande gebouw werd door de gemeente Amsterdam in gebruik genomen als ziekenhuis.

Op 3 juni 1945 werd het gebouw overgedragen aan een vertegenwoordiger van het oude bestuur. De gedecimeerde Joodse gemeenschap kon de kosten van het pand echter niet langer opbrengen. De gemeente Amsterdam verbouwde het pand in 1947 en nam het in gebruik onder de naam Weesperpleinziekenhuis. De Joodse Invalide werd in 1951 naar Henri Polaklaan 6-10 verplaatst, en in 1959 werd op Henri Polaklaan 24 een dependance ingericht. Het Weesperpleinziekenhuis werd door de gemeente Amsterdam in 1979 in gebruik genomen voor de gemeentelijke gezondheidsdienst GG&GD.

Bronnen:

<https://www.joodsmonument.nl/nl/page/709/jewish-social-services>

https://nl.wikipedia.org/wiki/De_Joodse_Invalide

⁵ **De Hollandsche Schouwburg** aan de Plantage Middenlaan was in 1942 door de nazi's gevorderd als verzamelplaats voor de deportatie van Joden. Slachtoffers kwamen er binnen na een oproep of na een razzia. De razzia's werden vooral vanaf september 1942 gebruikt om Joden op te pakken. Vanaf 29 september 1943 waren officieel alle Joden in Nederland gedeporteerd naar de kampen in Nederland of Oost-Europa, met uitzondering van een groep gemengd-gehuwde Joden.

Vooraan v.l.n.r.: nr. 6 Ferdinand aus der Fünten en nr. 7 Willy Lages, die beiden na de oorlog levenslang kregen voor hun oorlogsmisdaden.

Foto: <https://fvanvuuren.wordpress.com/2018/06/12/het-donkere-verleden-van-de-gerrit-van-der-veenstraat-99/>

Begin 1940 bezette de SD, de Duitse opsporings- en inlichtingendienst, de meisjes-HBS aan de Euterpestraat. De SD voerde vanuit dit hoofdkwartier een waar schrikbewind in de stad. Onder leiding van politiecommandant Willy Lages werden hier onderduikgevers, Joden, verzetsmensen en communisten verhoord, gemarteld en vermoord. 'Naar de Euterpestraat' voerspelde weinig goeds, daarom werd in 1945 de straatnaam gewijzigd in Gerrit van der Veenstraat (beeldhouwer en verzetsheld 1902-1944).

De Zentralstelle für jüdische Auswanderung (het Centraal bureau voor Joodse emigratie) organiseerde de deportatie van Joden naar concentratie- en vernietigingskampen. Dit bureau was nauw

verbonden aan de SD en haar kantoren waren gevestigd in de daartegenover liggende school aan het Adama van Scheltemaplein.

De Duitse bezetter riep in februari 1941 de Joodse Raad in het leven als Joodse organisatie om de Joodse gemeenschap te besturen. In juni 1942 moesten 600 Joden per dag via Kamp Westerbork naar 'een werkverruiming in Duitschland'. De Zentralstelle selecteerde de betrokkenen. De Raad mocht medewerkers van de Raad en andere onmisbare personen schrappen. Binnen de Raad groeide het ambtenarenapparaat tot duizenden mensen. Bij de Raad konden mensen een 'Sperr-stempel' krijgen in het persoonsbewijs, een vrijstelling 'bis auf weiteres' (tot nader order). Tijdwinst was belangrijk vanuit het idee dat de bevrijding snel zou komen. In september 1942 noteerde de Raad 35.000 Joden voor een stempel. De bezetter stond er 17.500 toe, dus de Raad moest schrappen. Wie met een stempel in Westerbork belandde kon alsnog vrijgelaten worden. In mei 1943 moest de Raad het aantal reduceren tot 7000. De overigen werden opgeroepen zich te melden voor transport. Er kwamen er slechts 550. Er werden razzia's gehouden en de stempels vervielen. Bij de razzia op 29 september 1943 werden de laatste legaal in Amsterdam wonende Joden opgepakt. Ook de leiding van de Joodse Raad werd naar Westerbork afgevoerd en de raad hield op te bestaan.

Bron: https://nl.wikipedia.org/wiki/Joodse_Raad_voor_Amsterdam

⁷ **De speldjes met sprookjesfiguren** werden verkocht voor 'Winterhulp' aan behoeftigen. Winterhulp Nederland was opgericht door rijkscommissaris Seyss-Inquart. Alleen in tijden van winterkou en vorstverlet zou extra liefdadigheid nodig zijn, want de mensen mochten verwachten dat er onder het nationaalsocialisme geen armoede meer was.

⁸ **Het distributiekantoor verstrekt bonnen**

Om schaarse goederen eerlijk te verdelen verstrekke het distributiekantoor, op vertoon van een persoonsgebonden

Foto: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Vervolgden_Nederland_-_Maison_de_Bonneterie_-_Plaque.jpg. Bron: https://www.4en5mei.nl/oorlogsmonumenten/monumenten_zoeken/oorlogsmonument/2942/amsterdam%2C-plaquette-in-maison-de-bonneterie

Andere zussen en broer van Hijman Krieker

Rebecca, 45 jaar, werd met haar man

Noach Wurms, 49 jaar, en zoon

Samuel Jacob Wurms, 17 jaar, en dochter

Gretha Wurms, 15 jaar, vermoord in Sobibor op 11 juni 1943.

Sientje Wurms, hun oudste dochter, 20 jaar, werd vermoord in Auschwitz op 31 januari 1944

Debora overleed in Amsterdam op 01-08-1969. Zij is op 20-jarige leeftijd op 18-01-1923 getrouwd met **Frans Jeths**. Hun dochter **Rachel** is op 8-jarige leeftijd overleden op 10-07-1936 in Ermelo.

Salomon, 36 jaar, werd vermoord in Sobibor op 16 april 1943

De familie van Sophia Krieker-van Bingen

Marcus van Bingen, vader

Doesburg, 12 mei 1861- Utrecht, 29 juli 1919

gehuwd 27 juli 1888 te Doesburg met Sara Bierman

Beroep: slager

Sara Bierman, moeder

Amsterdam, 1 september 1860 - 6 december 1931

Betje, zus

Doesburg, 17 mei 1889 - overlijdensdatum onbekend

gehuwd 27 maart 1914 te Doesburg met **Derk Jan Jansen**

(geboren 11 februari 1883 te Ellecom gem. Rheden. Paardenslager)

kinderen: NN, levenloos geboren 18 mei 1914 te Doesburg

Betje heeft waarschijnlijk de oorlog overleefd, omdat ze gemengd gehuwd was en daardoor niet werd vervolgd.

Sophia (= tante Krieker)

Doesburg, 25 juli 1890 - Sobibor, 4 juni 1943

gehuwd 28 augustus 1918 te Doesburg met **Hijman Krieker**

Sodok, broertje

Doesburg, 25 september 1891 - 6 januari 1892

Meintje, zusje

Doesburg, 2 januari 1893 - Sobibor, 4 juni 1943

gehuwd 23 november 1921 te Amsterdam met **Jacob Lopes Quiros**
(Amsterdam, 28 april 1892 - Auschwitz, 30 april 1943. Slager)

zoon: **Isaac Lopes Quiros**

Amsterdam, 16 september 1922 - Sobibor, 4 juni 1943

Sodok, broertje

Doesburg, 21 april 1894 - Doesburg, 7 september 1895

Hertz, broertje

Doesburg, 3 juli 1895 - 7 oktober 1895

Mietje, zusje

Doesburg, 30 oktober 1896 - 2 juli 1986

gehuwd 13 februari 1924 te Amsterdam met **Michel Mok**
(Hilversum, 12 april 1898 - Neukirch, 28 februari 1943.

Handelsreiziger, later sigarenwinkelier)

dochter: **Mimi Mok**, Amsterdam, 15 februari 1930 - 21 juli 1994

gehuwd 31 mei 1950 met **Emanuel Waterman**

(Amsterdam, 29 maart 1927 - Beverwijk 19 februari 2012),

gehuwd met **Hans Bos** (Amsterdam, 1925 - 26 maart 1980),

Mietje en Mimi zaten kort ondergedoken bij Betje en Derk Jan.

Vervolgens zorgde de poetsvrouw voor een nieuw onderduikadres.

Bron: <https://www.doesburgdirect.nl/cor-corkey-hartjes-signeert-in-de-roode-tooren/>

Jet, zusje

Doesburg, 30 april 1899 - Sobibor, 2 juli 1943

gehuwd 23 augustus 1923 te Den Haag met **David de Wilde**

(Den Haag, 5 augustus 1894 - Extern Kommando Bobrek, 14 maart 1943. Behanger)

dochter:

Berta de Wilde, Den Haag, 13 april 1925 - Sobibor, 2 juli 1943

Hartog, broertje

Doesburg, 12 augustus 1903 - Auschwitz, 31 januari 1943. Slager

gehuwd 27 mei 1925 te Amsterdam met **Sippora Mok**

(Amsterdam, 8 juli 1900 - Auschwitz, 24 september 1942)

kinderen:

Rebecca,

Amsterdam, 30 augustus 1925 - Auschwitz, 24 september 1942

Sara,

Amsterdam, 26 februari 1927 - Auschwitz, 24 september 1942

Marcus,

Amsterdam, 12 oktober 1928 - Auschwitz, 24 september 1942

Emanuel,

Amsterdam, 19 december 1936 - Auschwitz, 24 september 1942

Bronnen: www.wiewaswie.nl, www.joodsmonument.nl, www.geni.com,
www.haagsgemeentearchief.nl

¹⁰ **Meistaking**

De aanleiding voor de spontane landelijke staking was de bekendmaking op 29 april 1943 dat Nederlandse oud-militairen, die gevochten hadden in 1940, zich moesten melden om te gaan werken in Duitsland voor de Arbeitseinsatz. [Wellicht was dit de bekendmaking waarop Chelly en Jacques doelden in hun brief van 30 april: 'Nu heeft Bas toch kans, dat hij weg moet met het oog op de bekendmaking, maar er is verder nog niet veel nieuws bekend, dus afwachten maar. Het is heel wat vinden jullie niet.'] Door de vele Duitse doden tijdens de slag om Stalingrad waren extra mankrachten

nodig om de Duitse oorlogsindustrie draaiende te houden. Nederlanders die weigerden te werken in Duitsland konden op ‘den strengste maatregelen’ rekenen.

De staking, ook wel April-mei-staking genoemd, begon op donderdag 29 april 1943 bij Machinefabriek Gebr. Stork & Co in Hengelo in Overijssel en verspreidde zich razendsnel over heel Nederland. Een belangrijke rol bij het verspreiden van het bericht, dat de werknemers van Stork in staking waren gegaan, speelde de telefoniste van Stork, Femy Hoogenboom-Efftink. Zij belde op eigen initiatief naar andere bedrijven in Hengelo en omgeving met het verzoek om ook mee te doen. Gaandeweg verspreidde de staking zich over bedrijven in bijna alle provincies van het land. Meer dan 500.000 mensen legden uiteindelijk het werk neer. Boeren leverden geen melk aan de zuivelfabrieken en gaven hun melk gratis weg aan de burgers of lieten het weglopen over weilanden en in sloten.

De Duitse bezetter reageerde met harde hand. Tachtig stakers werden standrechtelijk geëxecuteerd, hun namen werden op plakaten bekendgemaakt. Daarnaast vielen 95 doden en 400 zwaargewonden bij beschietingen door de bezetters op de stakenden. Na en tijdens de staking vielen tweehonderd doden als gevolg van standrechtelijke executies en uitputting in strafkampen.

Bron: <https://nl.wikipedia.org/wiki/April-meistakingen>

¹¹ **Jules Schelvis**

De enige overlevende van het transport van 4 juni 1943:

‘De trein bestond uit goederenwagons. In mijn wagon waren 62 mensen. We zaten met alle bagage als haringen in een ton. Er was een ton met water en een ton voor onze behoefte, die al snel een ondraaglijke stank verspreidde. Een klein getralied raampje zonder glas liet de enige frisse lucht binnen. De schuifdeuren waren aan de buitenkant vergrendeld en bleven de hele reis gesloten. De trein stond soms uren stil. Het water uit de zelf meegebrachte flessen was de eerste avond op. Na 72 lange uren stopte de trein. Het enige van belang was om zo snel mogelijk uit de stinktrein en in

de frisse lucht te komen. We waren zo gaar dat het ons weinig uitmaakte waar we zouden belanden.

De barakken waar we aankwamen zagen eruit als kleine Tiroler hutjes met gordijntjes en geraniums op de vensterbanken. We werden als vee door een schuur gedreven met wijd open deuren aan de voor- en aan de achterkant. We kregen bevel al onze bagage daar te laten en door te lopen door de deur aan de andere kant. Ik had niet in de gaten dat de mannen en vrouwen direct daarna een verschillende kant op werden gedirigeerd en plotseling was Rachel [zijn vrouw], niet meer aan mijn zij. Een SS'er pikte de jonge mannen eruit. Hij had 80 jonge gezonde mannen nodig. Toen ik passeerde had hij al genoeg jonge mannen.

Wij moesten in het veld gaan zitten, waar de hete zon ongenadig op onze hoofden scheen. Toen zag ik de SS'er voorbij komen. Ik sprong op, stak mijn hand op en vroeg hem permissie om een vraag te stellen. In mijn beste Duits vroeg ik of ik bij de andere groep mocht. Hij dacht er even over na en knikte: 'Na los.'

Tot mijn vreugde zag ik daar mijn beste vriend Leo de Vries. De SS-man daar vertelde dat wij waren geselecteerd om in een ander kamp te werken en dat we elke avond naar Sobibor zouden terugkomen om ons met onze familie en vrienden te vermaken. Hij wees naar het veld en vertelde dat zij nu zouden gaan baden en dat dat de reden was dat de mannen en vrouwen waren gescheiden. Toen wij het kamp uit marcheerden zag ik de mannen in het veld hun vesten en schoenen uittrekken.'

Bron: www.holocaustresearchproject.org. Hier staat het meer uitgebreide verhaal van Jules over dit transport.

¹² **Abraham Puls**

(Amsterdam, 1 september 1902 - 3 september 1975)

Puls was sinds 1 mei 1934 lid van de Nationaal-Socialistische Beweging (NSB). Hij gaf een aantal Joden aan bij de Duitsers. Voorts reed zijn verhuisbedrijf, in opdracht van de Duitse bezetter, door Amsterdam om Joodse inboedels in te laden. Dit leidde tot het

werkwoord pulsen, gebruikt voor het leeghalen, in veel gevallen leegroven van huizen van gedeporteerde of ondergedoken Joden. Volgens Loe de Jong werden er zeker 29.000 Joodse woningen gepulst. Het was de bedoeling dat de gepulste goederen per vrachtschip naar Duitsland en Oost-Europa zouden worden vervoerd voor degenen die door geallieerde bombardementen hun bezittingen hadden verloren. In de praktijk werd er veel gestolen door voorbijgangers, door werknemers van Puls en andere bedrijven. Veel goederen werden door Nederlandse handelaars opgekocht.

Abraham Puls is na de bevrijding ter dood veroordeeld. Zijn straf werd op 4 februari 1949 omgezet in levenslang en op 25 mei 1959 in een straf van 24 jaar.

Bron: Wikipedia

Joden vangen

De speciale eenheid van de politie, Bureau Joodse Zaken geheten, én de rechercheafdeling van de Hausraterfassungsstelle, het bureau dat zich bezighield met het inzamelen van Joodse bezittingen, ging vanaf maart 1943 naast op Joodse bezittingen, ook op ménsen jagen. Duizend gulden verdiende iemand soms in één week. Gezamenlijk arresteerden ze meer dan 15.000 Joden. Elke gearresteerde Jood leverde 7,50 gulden op, en een strafgeval (bijvoorbeeld een ondergedoken Jood) het dubbele. De meeste Jodenvangers waren vooral hartgrondig antisemiet, 85-96 procent was aangesloten bij de Nationaal-Socialistische Beweging of een andere pro-Duitse organisatie.

Bron: <https://www.historischnieuwsblad.nl/nl/artikel/28194/het-joden-vangen-werd-een-ware-hartstocht.html>

¹³ **Familieleden van Jacques Stokvisch en de benedenburen**

Sara Stokvisch-Hekster, moeder

Amsterdam, 9 februari 1873 - Sobibor, 5 maart 1943

Bereikte de leeftijd van 70 jaar.

Elias Stokvisch, vader

Mijdrecht, 9 november 1864 - Amsterdam, 18 februari 1935

Bereikte de leeftijd van 70 jaar.

Barend Stokvisch, broer

Amsterdam, 9 juni 1910 - Auschwitz, 18 januari 1944 (op dezelfde dag als Jacques)

Bereikte de leeftijd van 33 jaar. Beroep: zakkenstopper.

Marianne de Lange-Stokvisch-Piller, gehuwd met Barend, heeft de kampen overleefd.

Elias Stokvisch, het zoontje van Barend en Marianne werd levenloos geboren in kamp Westerbork op 31 augustus 1943.

Mordechai Stokvisch, broer

Amsterdam, 2 juli 1918 - Auschwitz, 24 september 1943 (op dezelfde dag als Chelly)

Bereikte de leeftijd van 25 jaar. Beroep: perser.

Lea Stokvisch-Wagenaar, gehuwd met Mordechai

Amsterdam, 17 april 1920 - Sobibor, 11 juni 1943

Bereikte de leeftijd van 23 jaar.

Elias Stokvisch, het zoontje van Mordechai en Lea, werd in juni 1943 met het zogenoemde kindertransport uit Vught via Westerbork op

transport gesteld naar Sobibor. Hij werd vermoord op 11 juni 1943. Hij bereikte de leeftijd van 2 jaar. Kinderen tot 4 jaar mochten door hun ouders worden begeleid.

Op 6 juni werden alle kinderen van nul tot en met drie jaar, samen met hun ouders gedeporteerd naar kamp Westerbork. Philip Mechanicus, die in Westerbork verbleef schreef hierover in zijn dagboek 'In Dépôt. Dagboek uit Westerbork' op 7 juni 1943:

"Emotie als nog zelden is voorgekomen: de schoonmaaksters kwamen vanmorgen snikkend de zaal binnen, mannen brieden: dat is wel het vuilste dat wij hebben meegemaakt. [...] Midden in de nacht, tegen half vijf, is een transport van zeventienhonderdvijftig Joden in veewagens aangekomen: op een honderd mannen na, niet anders dan berooide vrouwen met haar kinderen en zuigelingen. [...] Zij kwamen broodmager, geradbraakt aan, na een reis van tien uur. Ze spuwden vuur en vlam over de gemene behandeling in Vught, de afmatting en de vernedering: des morgens om vier uur op, half vijf appèl, tot zes uur staan, half zeven aan het werk, vaak met honden achter zich aan; met een uur schafttijd tot 's avonds half zeven, soms half acht. Onder de baby's zijn verscheidene zieke, roodvonk en mazelen[...]. 'Polizeilicher Arbeitseinsatz', hoont men."

Op 8 juni werden, verdeeld over 46 goederenwagons, 613 mannen, 1350 vrouwen en 1051 kinderen tot en met 16 jaar, waaronder 119 kleuters, 123 peuters en 55 baby's, samen met hun ouders getransporteerd naar Sobibór in Polen. Na aankomst op 11 juni werden zij door vergassing om het leven gebracht.

Judith Neuwit-Stodel, woonde beneden de familie Krieker
Amsterdam, 13 januari 1901 - Auschwitz, 24 september 1943
Bereikte de leeftijd van 42 jaar.

Carel Neuwit, woonde beneden de familie Krieker
Amsterdam, 22 juli 1904 - Auschwitz, 28 januari 1944
Bereikte de leeftijd van 39 jaar. Beroep: kleermaker.

¹⁴ ***De Arbeitseinsatz in Groningen***

Vanaf september 1944 waren alle beschikbare Groningse mannen van zestien tot zestig jaar ingezet om loopgraven, antitankkuilen en mitrailleursnesten uit te graven voor de verdediging van de stad, en bunkers te bouwen bij de belangrijkste bruggen.

Voor vrijstelling van de Arbeitseinsatz bestond een speciale ausweis. Zonder deze ausweis konden mensen opgepakt en gefusilleerd worden.

Bron: https://nl.wikipedia.org/wiki/Bevrijding_van_Groningen

¹⁵ ***De spoorwegstaking***

In het najaar van 1944 werd het zuiden van Nederland bevrijd. In de rest van Nederland brak een spoorwegstaking uit, waarop de Duitsers transporten van voedsel en brandstof blokkeerden. Bij gebrek aan steenkool moesten de gas- en elektriciteitsbedrijven de levering aan huishoudens en bedrijven staken. Slechts enkele essentiële voorzieningen, zoals waterleidingen, polderbemalingen,

ziekenhuizen en bakkerijen, werden niet afgesloten. Mensen maakten noodkacheltjes die gestookt werden met alles wat maar brandbaar en voorhanden was. Daarop kookten ze ook het weinige voedsel dat ze nog konden vinden. Pas omstreeks juli 1945 konden de meeste energiebedrijven de levering van gas en elektriciteit weer hervatten.

Bron:

https://www.dbnl.org/tekst/lint011tech02_01/lint011tech02_01_0013.php

¹⁶**V1 en V2**

De V1 (Vergeltungswaffe 1) was een onbemand straalvliegtuig dat door de Duitse Luftwaffe werd ingezet als vliegende bom. Vanaf 13 juni 1944, een week na de geallieerde landing in Normandië, werden meer dan 9.000 V1's gelanceerd naar doelen in Engeland, België en Frankrijk. Zo'n 2.000 V1's kwamen voortijdig neer in Nederland. Op 27 februari 1945 kwam V-nummer V1137 neer bij de Lien Hoeve in Steentil (Gr.).

De V2 (Vergeltungswaffe 2) was de eerste onbemande ballistische raket. Het wapen werd door de Duitse Luftwaffe ingezet als opvolger van de V1. De springkop kon een heel huizenblok wegvagen. De V2 viel omlaag met 3600 km/u en sloeg in met drie keer de snelheid van het geluid. Vanaf september 1944 werden meer dan 3000 V2's gelanceerd naar doelen in Engeland en België. Meer dan de helft is op of nabij het doel neergekomen. Zo'n 145 V2's kwamen op Nederlands grondgebied terecht.

Bron: <http://www.vergeltungswaffen.nl/v1.html>

¹⁷**Pleegkinderen**

Tijdens de Tweede Wereldoorlog leven veel gezinnen in het westen van Nederland in armoede en kunnen ze amper hun kinderen voeden. Sommige kinderen worden onder gebracht bij pleeggezinnen, bij mensen die ze niet kennen.

¹⁸ ***De slag om Groningen***

Op vrijdag 13 april 1945 zetten de Canadezen de aanval in op een mengelmoes van Duitse Wehrmachtsoldaten, parachutisten, Kriegsmarine, Luftwaffe, paramilitairen en burgers zonder gevechtservaring zoals leden van de Nederlandse Landwacht, Hitlerjugend-groepen, de SD, Duits spoorwegpersoneel en fanatieke Nederlandse en Belgische SS-soldaten, die vreesden voor hun leven.

In de suikerfabriek, het Stadspark en een aantal huizen langs de straat waren door de Duitse troepen geduchte verdedigingswerken ingericht. Ze hadden aan de Grote Markt machinegeweren in de kelders en scherpschutters op de bovenste verdiepingen van kantoren en woongebouwen geïnstalleerd. Overal hadden zich scherpschutters verscholen. SS'ers in burger openden ineens het vuur, vaak vanaf balkons in dicht op elkaar staande huizen. De Canadese soldaten veroverden de stad huis voor huis en pand voor pand met voornamelijk handwapens en handgranaten. Soms zetten ze vlammenwerpers in om gebouwen sneller te veroveren. Een groot deel van het centrum werd verwoest. Op maandag 16 april tekende de Duitse garnizoenscommandant de overgave.